

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Шмельова Тетяна Всеволодівна

УДК 378:373.31:372.874

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ДО ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОСПРИЙМАННЯ
В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України, м. Житомир.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор **Дем'янчук Олександр Никанорович**, Луцький інститут розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна", проректор з науково-методичної роботи, професор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор **Орлов Валерій Федорович**, старший науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, м. Київ;

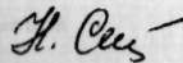
кандидат педагогічних наук, професор **Люріна Таніта Іванівна**, Київський міський педагогічний університет імені Б.Д. Грінченка, професор кафедри теорії та історії педагогіки.

Захист відбудеться 16 вересня 2008 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.01 в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. В.Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. В.Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 14 серпня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



Сейко Н.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна програма розвитку вітчизняної освіти передбачає розв'язання питань гуманізації та гуманітаризації навчального процесу, насамперед, шляхом підвищення рівня духовної культури особистості, розширення її світоглядних орієнтирів, формування сприймання світу за законами краси. Це передбачено „Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті” (2001 р.), де визначено напрями становлення гуманітарної сфери протягом наступної чверті століття та проголошено освіту стратегічною основою розвитку особистості, суспільства, нації, держави.

Отже, у системі пріоритетів розвитку нашого суспільства, удосконалення підготовки вчителя щодо модернізації педагогічної освіти постає як одне з головних завдань. З огляду на це, педагогічна освіта має набути випереджального характеру. Це означає, що майбутній учитель у культурному й науковому планах має розвиватися швидше, ніж відбуваються аналогічні процеси в суспільстві, у різних сферах інтелектуальної діяльності. Такий учитель повинен володіти критичним та креативним мисленням, бути відкритим для нових ідей і педагогічних технологій, постійно перебувати в творчому пошуку, мати власний стиль професійно-педагогічної діяльності й спілкування, тобто являти собою висококультурну, творчу індивідуальність, здатну до формування естетичного світосприймання в учнів початкових класів.

Варто зазначити, що на формування естетичного світосприймання молодшого школяра спрямована вся система навчання й виховання в школі, однак особливо важливу роль у цьому процесі відіграють художньо-естетичні дисципліни, зокрема образотворче мистецтво (живопис), що відображає дійсність у художніх образах. Виховний ефект викладання образотворчого мистецтва визначають два чинники: по-перше, програми, що відповідають сучасним освітнім вимогам, і, по-друге, педагогічна майстерність учителя, здатного в процесі використання виховного потенціалу мистецтва спрямувати учнів на сприймання творів живопису з метою формування в них естетичного світосприймання.

Проблема підготовки вчителя початкових класів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів пов'язана з широким колом проблем, що висвітлюються в науковій літературі. Серед них наявні педагогічні: загальні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя (О. Абдуліна, В. Бутенко, С. Вітвицька, С. Гончаренко, О. Дем'янчук, О. Дубасенюк, І. Зязюн, М. Лещенко, Т. Люріна, Н. Нічкало, В. Орлов, О. Пехота, С. Сисоєва, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, А. Щербо); формування естетичної культури особистості (С. Коновець, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Отич, О. Рудницька, Р. Хмелюк, О. Щолокова); взаємозв'язки та взаємозалежність мистецьких і культурних явищ (Л. Кондрацька, Л. Левчук, Л. Предтеченська, Г. Шевченко); проблеми формування естетичного ставлення учнівської молоді до природи, мистецтва, людини (О. Олексюк, Г. Падалка, О. Семашко); педагогічні технології проблемно-діалогічного навчання (Л. Зазуліна, А. Капська, С. Курганов, В. Морозов);

педагогічні можливості образотворчого мистецтва в удосконаленні навчально-виховного процесу початкової школи (Н. Бібік, І. Волков, Н. Кічук, Б. Неменський, О. Савченко, С. Соломаха, О. Сорока, Г. Тарасенко); філософські: дослідження світогляду, його компонентів (В. Андрущенко, С. Бистрицький, Г. Васянович, М. Каган, П. Саух, В. Табачковський, В. Шинкарук); психологічні: особливості процесу сприймання художніх творів (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн).

На сьогодні існує низка суперечностей між потребою школи й суспільства у вчителів, здатних формувати естетичне світосприймання в молодших школярів та недостатнім рівнем підготовки педагогічних кадрів до означеного виду діяльності, зокрема: між потребою оновлення змісту образотворчого мистецтва в початковій школі та недостатнім науково-методичним забезпеченням його викладання у вищій школі; між реально існуючим станом підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах і необхідністю впровадження інноваційних форм і методів навчання.

Актуальність проблеми, протиріччя між необхідністю теоретичної розробки проблеми формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису та наявним рівнем практичної підготовки майбутніх учителів обумовило вибір теми дисертаційного дослідження „Підготовка майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з комплексною темою науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка „Шляхи вдосконалення фахової підготовки майбутнього вчителя” (держ. реєстр. № 0106V005409). Тема дисертації затверджена вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 24.12.2004 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 5 від 24.05.2005 р.).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – модель та педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису.

Мета дослідження – наукове обґрунтування та експериментальна перевірка моделі підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису.

Гіпотеза дослідження: підготовка майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів буде ефективною за умови наукового обґрунтування змісту, форм і методів підготовки вчителів початкових класів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису шляхом запровадження у вищих педагогічних закладах моделі професійної підготовки студентів до означеної діяльності.

Відповідно до об'єкта, предмета, мети й гіпотези дослідження визначені такі завдання:

1. Виявити сутнісну характеристику базових понять дослідження „естетичне світосприймання”, „естетичне світосприймання молодших школярів”.

2. Проаналізувати сучасний стан проблеми формування естетичного світосприймання в практиці підготовки студентів педагогічних факультетів.

3. Розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису та ефективних педагогічних умов її реалізації в навчально-виховному процесі ВНЗ.

4. Підготувати методичні рекомендації щодо вивчення нового розділу „Історія образотворчого мистецтва (живопис)” у межах навчального предмету „Образотворче мистецтво з методикою викладання”.

Методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення філософії, культурології та психології мистецтва щодо естетичного сприймання дійсності особистістю; культурологічні положення про існування особистості в культурному середовищі та діалоговий характер сприймання творів мистецтва (живопису) (М. Бахтін, В. Біблер, М. Каган, Ю. Лотман, О. Рудницька, Л. Столович); психолого-педагогічні засади підготовки вчителів початкових класів (Н. Бібік, М. Лещенко, О. Савченко, В. Тименко, Л. Хомич); концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України (Л. Масол, Н. Миропольська).

Теоретичну основу дослідження становлять філософські положення про роль і місце мистецтва у формуванні духовного світу особистості (Аристотель, Платон, Цицерон, Гарсіан-і-Моралес, Ф. Вольтер, Ш. Бат'єс, Г. Гегель, Х. Ортега-і-Гассет, М. Хайдеггер, А. Лосев, Л. Толстой, М. Попович); філософські основи формування світоглядної свідомості (С. Бистрицький, В. Іванов, В. Табачковський); основні закономірності психічного розвитку дитини та положення про вікові особливості сприймання молодших школярів (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, М. Каган, І. Кон, Л. Леонтьєв, О. Петровський, С. Рубінштейн, С. Тарасов та ін.); педагогічні концепції формування особистості в загальноосвітній школі засобами образотворчого мистецтва (А. Мелік-Пашаєв, Б. Неменський, В. Раєвський, С. Раппопорт, М. Скаткін); питання естетичного виховання й культурологічної освіти молодших школярів (О. Белкіна, Л. Печко, О. Щолокова); дослідження в галузі світової культури та мистецтвознавства, базові положення національної освіти й виховання, концепції реформування мистецької освіти в Україні (І. Зязюн, Л. Левчук, М. Лещенко, Л. Масол, Н. Миропольська, Н. Нічкало, В. Орлов, Г. Падалка, О. Рудницька).

Методи організації дослідження. Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань дослідження було використано комплекс методів: теоретичні – порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних й експериментальних даних, що використовувалися для аналізу філософської, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої та навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми;

емпіричні – педагогічне спостереження, опитування (бесіди зі студентами, вчителями шкіл, учнями; анкетування; інтерв'ювання, тестування), дослідження й аналіз продуктів діяльності студентів (письмових, графічних, контрольних, творчих робіт) – для визначення рівнів підготовки майбутніх учителів на різних етапах дослідження; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи, етап порівняльного аналізу та узагальнення одержаних результатів) спрямовувався на визначення ефективності забезпечення якості підготовки майбутніх учителів; методи математичної статистики – для обробки результатів констатувального й формувального етапів експерименту, які дозволили довести їх достовірність, значущість та надійність.

Здійснювався ретроспективний аналіз власного багаторічного педагогічного досвіду автора дисертаційного дослідження.

Організація дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась за трьома етапами.

На першому, аналітико-констатувальному етапі (2003-2004 рр.) проаналізовано філософську, психологічну, педагогічну, мистецтвознавчу літературу; визначено методологічні та теоретичні основи дослідження, його об'єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання. Здійснено констатувальний етап експерименту.

На другому, дослідно-експериментальному етапі (2004-2006 рр.) розроблено модель підготовки студентів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів творами живопису та апробовано її під час проведення формувального етапу експерименту.

На третьому, узагальнюючому етапі (2006-2008 рр.) завершено дослідно-експериментальну роботу; сформульовано загальні висновки й рекомендації щодо впровадження теоретичних та практичних результатів дослідження в освітньо-виховний процес вищих навчальних педагогічних закладів.

Експериментальна база дослідження. Дослідницьку роботу проведено на педагогічних факультетах Житомирського державного університету імені Івана Франка, Волинського державного університету імені Лесі Українки, Кам'янець-Подільського державного університету. На різних етапах дослідження експериментальною роботою було охоплено 758 студентів педагогічних факультетів, 63 викладачі ВНЗ, 105 учителів початкових класів та 369 учнів початкових класів м. Житомира.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: вперше розроблено особистісну структуру естетичного світосприймання майбутнього вчителя у контексті його професійної підготовки; удосконалено зміст і структуру підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису шляхом упровадження розробленої моделі підготовки; подальшого розвитку набули форми та методи підготовки студентів педагогічних факультетів до означеної діяльності.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в педагогічній конкретизації понять дослідження „естетичне світосприймання”, „естетичне

світосприймання молодших школярів”, „готовність майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів”; уточненні психологічного й педагогічного потенціалу творів живопису як засобу формування естетичного світосприймання молодшого школяра; обґрунтуванні педагогічних умов, що сприяють активізації підготовки майбутніх учителів; визначенні критеріїв та рівнів готовності студентів до формування естетичного світосприймання в учнів початкових класів.

Практичне значення дослідження становить розробка методичних рекомендацій до вивчення нового розділу „Історія образотворчого мистецтва (живопис)” навчальної дисципліни „Образотворче мистецтво з методикою викладання” та впровадження у навчальний процес ВНЗ моделі підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису.

Результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання дисциплін культурологічного циклу.

Основні концептуальні положення щодо застосування розробленої автором моделі підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів творами мистецтва впроваджено в навчальний процес педагогічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка про впровадження № 5/345 від 8.10.2007 р.), Волинського державного університету імені Лесі Українки (довідка про впровадження № 3/1878 від 03.07.07 р.), Кам'янець-Подільського державного університету (довідка про впровадження № 51 від 07.12.07 р.), Житомирського екологічного ліцею № 24 (довідка про впровадження № 438 від 28.11.2007 р.).

Вірогідність наукових положень і висновків забезпечується теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження; застосуванням комплексу методів, співвідносних із його метою та завданнями; якісним і кількісним аналізом даних, позитивними результатами апробації основних положень дослідження в практичній роботі ВНЗ і загальноосвітніх шкіл.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертаційного дослідження доповідались автором та обговорювались на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях та семінарах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції „Формування професійної компетентності вчителя в умовах європейської інтеграції” (Київ-Житомир, 2005); Міжнародній науковій конференції „Традиція і культура” (Київ, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції „Гуманітарні проблеми сучасного фахівця” (Київ, 2007); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Соціально-педагогічні проблеми сучасної та вищої освіти в Україні” (Житомир, 2002); Всеукраїнській науково-методичній конференції „Актуальні проблеми інтегрованого викладання лінгводидактичних і мистецьких дисциплін у закладах освіти” (Житомир, 2005); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції „Проблеми освіти в суспільстві ноосферної епохи (освіта сталого розвитку)” (Київ, 2007); Всеукраїнському науковому семінарі „Другі педагогічні читання пам'яті

О. П. Рудницької" (Київ, 2004); Всеукраїнському науковому семінарі "Треті педагогічні читання пам'яті О. П. Рудницької" (Київ, 2005); Всеукраїнському науковому семінарі "IV педагогічні читання пам'яті О. П. Рудницької" (Київ, 2006).

Публікації. Відповідно до теми дослідження опубліковано 17 одноосібних наукових праць, з них: 1 методичні рекомендації, 5 статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 11 – у збірниках наукових праць та матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків із кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (450 найменувань, із них 5 – іноземними мовами) та 18 додатків на 114 сторінках. Ілюстративний матеріал подано в 31 таблиці, на 13 рисунках, у 3 діаграмах. Загальний обсяг дисертації складає 304 сторінки друкованого тексту, основний зміст викладено на 190 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, охарактеризовано методи та основні етапи дослідження, наведено дані про апробацію і впровадження результатів у практику діяльності вищих навчальних закладів.

У першому розділі – „Теоретичні основи підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів” – здійснено аналіз філософської, психолого-педагогічної та мистецтвознавчої літератури з теми дослідження, з'ясовано сутнісні характеристики естетичного світосприймання, визначено формування естетичного світосприймання як соціально-педагогічної проблеми, розкрито особливості естетичного світосприймання молодших школярів.

Вивчення науково-педагогічної літератури, зокрема, проблеми естетичного виховання в роботах І. Зязюна, Л. Левчук, Т. Люріної, Л. Масол, Н. Миропольської, Н. Мойсеюк, В. Орлова, О. Рудницької, Л. Хомич, Г. Шевченко, дозволило визначити підготовку майбутнього вчителя до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису як цілісну, багатоструктурну систему, що відповідає меті, принципам і завданням професійно-педагогічної підготовки; спрямовується на формування мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів та оволодіння ними знаннями, уміннями, навичками творчого підходу до формування естетичного світосприймання в учнів початкових класів.

Згідно з логікою дослідження уточнено базові поняття: „естетичне світосприймання”, „художній світогляд”. Обґрунтовано, що естетичне світосприймання особистості є інтегративним процесом, у якому емоційна реакція поєднується з аналітико-синтетичною діяльністю свідомості, художнім мисленням. На основі наукових підходів сформульоване авторське визначення поняття